

41. Bölüm

İnsan bedeninde bulunan cinsleri ve kuvvet çeşitlerini, uzuvlarının içlerinin başlangıcını ve hayat verici dört nefsi, his ve kuvvet gibi hizmetçileri olan eşyayı altı madde ile açıklar

Birinci Madde

insan bedeninde olan kuvvetlerin tür ve cinslerini, uzuvların içlerinin

başlangıçlarını kısaca bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Kuvvetler ile fiiller birbirinden anlaşılmıştır. Zira ki, her bir kuvvetin başlangıcı bir fiil olup, her bir fiil ancak bir kuvvetten çıkmıştır. Şu halde fiiller gibi kuvvetler dahi iki cins olmuştur ki, biri tabii kuvvetler, biri nefsanî kuvvetler bulunmuştur. Bu kuvvetlerden her birisi için bir baş uzuv vardır ki, o uzuv o kuvvetin madeni olup, fiilleri o uzuvdan vücuda gelmiştir.

Tabii cins ki, bitkisel nefis olmuştur. O iki türü içine almıştır. Bir türünün gayesi, bedeni tedbir ile korumaktır. Bu tür gıda işinde mutasarrıftır ki, bedenin bekası sonuna dek ona gıda vermiştir. Büyümesi sonuna dek ona gelişme vermiştir. Bu türün yeri ve filinin çıkışı karaciğer bulunmuştur. ikinci türün gayesi bedenin o türünü korumak bilinmiştir. Bu tür tenasül işinde mutasarrıftır ki, beden karışımından meni cevherini ayırıp, ondan Hak'kın emri ile bedenin benzeri şekillenmiştir. Bu türün yeri ve filini çıkışı tenasül organları bulunmuştur.

Nefsanî cins ki, ona hayvanî nefis denilmiştir. O iki türe kuşatıcı bilinmiştir. Onun bir türü müdrike kuvveti iki, bir tür hareket kuvveti bulunmuştur. Müdrike kuvveti ki, iki kısımdır. Birine dış ve birine iç denilmiştir. **Bedenin dışında idrak edici olan beş kuvvettir ki: Duyma,**

görme, koklama, tatma ve dokunmadır. Bedenin içinde idrak eden dahi beş

kuvvettir: His, hayal, fikir, vehim ve hafızadır. Bu tür müdrikenin yeri ve filinin çıkışı dimağ bulunmuştur. Ama hareket kuvveti bir türdür ki, hareketlerin başlangıcı hasebince kısımlara bölünmüştür. Zira ki her bir adele, bir başka tabiatta yaratılmıştır. Bir tür damarların hareketi olup, bedenin kirişlerini, titreşim ile kavrama ve salıvermeyle yayan kuvvetlerdir ki, bunlarla mafsallar yayılıp, uzuvlar hareket kılmıştır. Bu kuvvetlerin yerleri ve menfezleri adalelere bitişik olan sınırlar olmuştur. Bu hareket kuvvetinin bir kısmı gazap kuvveti, bir kısmı şehvet kuvveti kılınmıştır.

Hayvanî nef gazabına ârız olan, kavrama bilinmiştir. Şehvet de ona ârız olan yayılma bulunmuştur. Gazapla şehvetin yerleri ve hareketlerinin çıkış yerleri yürek kılınmıştır. Hakikatte bütün kuvvetlerin başlangıcı yürek bulunmuştur. Lakin bu merkezler, nitelendirilen kuvvetlerin fiillerinin ortaya çıkış yeri bulunduğundan her biri başlangıç yeri adını almıştır. Nitekim hislerin başlangıç yeri dimağ iken yine her his için tek bir uzuv olunmuştur. Zira ilk o hissin fiili kendine mahsus o uzuvdan meydana çıkmıştır. ama bazı tek fiiller, gıdayı hazmetmek gibi, tek bir kuvvet ile tamam olmuştur. Bazısı yemek iştihası gibi iki kuvvetle kemalini bulmuştur. Zira ki bu iştihâ çekici bir kuvvetle, bir de hem midede konulan hassas kuvvetle tamam olmuştur. Çekme kuvvetini uzun lif, rutubetle harekete geçirir. Midenin girişindeki his kuvveti, bu işlemle iştihayı uyaran siyah köpüğü ekşidir. Zira ik bu hisse bir âfet ârız olsa, acıkma ve iştihâ bâtil olup gider. Sebeblerin müsebbibi Allah münezzehtir. Rablerin rabbi Allah münezzehtir.

Üçüncü Madde

insan bedeninde olan hayvanî nefsi ve onun bedende olan hizmetçilerinden dıştaki beş duyuyu ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Hayvanî nefis, bir kuvvetten ibarettir ki, o bedenin tümünde sirayet kılmiştir. Beden onun

ihtiyarıyla hareketli olup, hissiyle eşyayı bilmiştir. Bu hayvanî nefsin yukarıda açıklanan hizmetçilerinden başka oniki hizmetçisi dahi vardır ki; onu, on duyudur, biri gazap ve biri şehvettir. On histen beşi bedenin dışındadır ki, yerleri: Kulak, göz, burun, ağız ve bedenin tümüdür. Beşi bedenin içindedir ki; onların yerleri, dimağ boşluklarıdır. Onlar: Ortak his, hayal, vehm, fik ve hâfızadır. Bütün bu on histen her birinin özel bir şughulu vardır ki, onun işi o hizmettir.

Beş dış hissini biri işitme kuvveti, biri görme kuvveti, biri koklama kuvveti, biri tatma kuvveti ve biri dokunma kuvvetidir. İşitme kuvvetinin şughulu budur ki, sesleri ve harfleri işitip, birbirinden ayırt eder. Ancak bunun vasıtasıyla kelimeler işitilip, anlaşıp, intikal olunur. Bu idrak, bu kuvvete mahsustur ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu işitmenin yeri, kulak içinde sıvı olmuştur. O bir nohut kabı kadar zarf içinde latif buhar dolmuştur.

Görme kuvvetinin şughulu budur ki, şekilleri ve renkleri görüp, idrak eder ki; beyazı ve siyahı, uzun ve kısayı, büyük ve küçüğü, uzak ve yakını, güzel ve çirkini, aydınlık ve karanlığı birbirinden fark edip ayırmıştır. Bu idrak ise, bu kuvvetin kendine özgü şanına gelmiştir ki, sair kuvvetler, bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, gözbebeği olmuştur.

Koklama kuvvetinin şughulu bu olmuştur ki, güzel kokuları ve kötü kokuları

idrak edip, birbirinden fark edip, ayırmıştır. Bu idraki bu özel kuvvet almıştır ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, dimağın önünde meme ucu gibi iki pâre et gelmiştir.

Tatma kuvvetinin şughulu, eşyanın tadını tatmaktır. Şu halde acıyı tatlıdan, ekşiyi tuzludan ayırmaktır. Bütün yiyecek ve meyvelerin tat ve lezzetleri idrakine yetmek bu kuvvete mahsus olmuştur. Bu idrak ancak bu kuvvetin şanına gelmiştir ki, sair kuvvetler bu tat ve lezzetten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, boğaz içi ile di üstüne yayılmış olan adale olmuştur.

Dokunma kuvvetinin şughulu budur ki, yumuşağı sertten, sıcaklığı soğuktan, yaşı

kurudan, hafifi ağırdan teşhis edip, ayırmıştır. Bu idrak ise ancak bu kuvvetle vücuda gelmiştir ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, bedenin dışının tümü olmuştur. Lakin el ayasında ve parmaklarda ziyade ortaya çıkıp başın ortasında kemalini bulmuştur.

Bu konum ve düzen, o yaratıcı Allah'ın kudretinin kemalini, nimet vericiliğinin nimetini açıklamıştır. Hayret ediciler bu sanattan nice ibret almıştır.

Dördüncü Madde

Hayvanî nefsin insan bedeninde olan beyan olunan hizmetçilerinden beş iç duyguyu ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: **Dimağın üç**

boşluğunda olan beş iç hissini biri müşterek his, biri hayal kuvveti, biri

fikretme kuvveti, biri vehmetme kuvveti ve biri hafıza kuvvetidir.

Müşterek his kuvveti: ilk hizmetçidir. Buna iki mânâ yönünden müşterek his

denilmiştir. Birinci mânâ budur ki, iki gözün idrak eylediği bir nesnenin

sureti, müşterek hisde yine bir müşahade kılmaştır. Zira ki bir kimsenin

gözüyle müşterek hissi arasında bir bozulma vâki olsa, o kimse şaşkınlık olup,

bir nesneyi iki görmüştür. İkinci mânâsı budur ki, müşterek his, dış hislerin sonunda ve iç hislerin evvelinde aracı olduğundan, dış hisler ile idrak olunan eşya, önce bu müşterek hisse gelip, o nehirler bu denizde toplandıktan; ondan iç hislere ulaşmıştır. Kalbe gelen fikirler, önce dimağa çıkıp, onda olan hisleri geçip bu müşterek hisse gelip, o pınar ve kaynaklar ona dolduktan; ondan dış hislere ulaşmıştır. Şu halde onun için bu kuvvete üşüterek his denilmiştir. Bunun şughulu, yazılan tercümanlık bulunmuştur. Bu kuvvetin şanı, bir tercümanlık bilinmiştir ki, sair kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri, filin başlangıcı beyan olunduğu üzere üç boşluktan birinci boşluğun ön cüzü olmuştur. ikincisi hayal kuvvetidir. Bunun işi ve sanatı budur ki, dış hislerden bir nesne idrak olursa, mesela bir kimseyi görmüş bulursa, o kimse hazır bulunmasa, bu hayal kuvveti, onu kayıp iken müşahede edebilir. Yahut bir kimse bir şehri seyredip, bir başka yere gitmiş olsa, o şehri murat eyledikçe, gaip iken müşahede edebilir. Çünkü hayalin işi, hayal emekle mânâları idraktır. Şu halde hakikatte hayal, kâtib misalidir ki, mânâları suretten uzak etmek onun halidir. Yani madem ki bir kelam, telaffuzla bulunmadıkça mânâsı hâsıl olmaz ve bir kimseye ulaşmaz. Lakin suretsiz, kâtip, suret ve lafız olan mânâları gayriye ulaştırabilir. Bunun gibi hayalde, sureti hazır olmayan eşyayı, diğer hislere gösterebilir. Bu mânâların idraki, bu kuvvete mahsus olmuştur. diğer kuvvetler bu işten âciz kalmıştır. Bu hayal kuvvetinin yeri ve filinin başlangıcı, müşterek hissin arkasında, ona bitişik olan birinci boşluğun diğer cüzü olmuştur. Üçüncüsü fikretme kuvvetidir. Eğer bunu, insanî konuşma kuvveti kendi faydasına kullanırsa, o anda bu kuvvete mütefekkiye, müfekkiye, mutasarrıfa

ve zâkire derler. Eğer hayvanî vehmetme kuvveti bunu kullanıp, onun fiili için hazır olursa, o durumda bu kuvvete, hayal etme derler. Bu fikretme kuvvetinin işi budur ki dış ve iç hislerden hafıza kuvvetide her ne yazılış ise, bu, o şekilleri görüp, okur. Bu kuvvetle, birinci ve ikinci kuvvetlerin farkı budur ki, hissolanlardan çıkararak onlara gelenleri ancak biri kabul ve toplayıp, biri o toplamı hıfzeder Lakin bu üçüncü kuvvet, ikinci kuvvette

olan suretlere mutasarrıf olduktan başka o suretlere uygun ve uygunsuz olan

muhalleri dahi hazır edebilir. Onun için bu fikretme kuvveti, vehmetmeye âlet gibi gelmiştir. Bu idrak ancak buna mahsus olmuştur ki, sair kuvvetler

bu sanattan âciz kalmıştır. Bu fikretmenin yeri ve fiilinin başlangıcı, dimağdan orta boşluğun ön cüzü olmuştur.

Dördüncü vehmetme kuvvetidir ki, bunun şuşulu ve sanatı odur ki, gördüğü ve

görmediğı nesnelere, doğruyu ve yalanı nefse gösterir. Şehadetler âleminde

(dünyada) sureti olan ve olmayan mânâları idrak eder bulunmuştur. Vehmetme

kuvveti, mesela âlemde yüzbin güneş vehmedebilir. Halbuki âlemde ütrü ferdine münhasır olan güneş, birden ziyade değildir. Veyahut cıvadan bin deniz vehmeder. Halbuki biri dahi bulunmaz. Veyahut altın ve gümüşten ve

türlü cevherlerden binlerce tepe ve dağ vehmedebilir. Halbuki âlemde iri dahi olmaz. konuşmayan hayvanın akli, ancak bu vehmetme kuvvetidir ki, bununla kuzu, bir sürüde annesi benzeri bin koyun içinde kendi annesini bilir. Çobanın sadakatiyle kurdun düşmanlığını bu kuvvetle hissedip, bilir.

Şu halde bu vehmetme kuvveti diğer hayvanlardan insana mahsus olan akıl

makamında olur. Zira ki hisle değil akılla algılanan sadakat ve düşmanlığı, koç, vehmetmenin hükmüyle bilir. İnsan dahi bu kuvvetin bazı hükümlerine

tâbi olup, hayvanlık eder. Zira ki vehmetme kuvveti, hayal etme kuvvetini kullanıp, olan duruma aykırı ve işin gerçeğine ters nice yollara gider Nice yalancı hayaller icat eder ki, akıl hükmünce muhal ve âtıldır. Nakil

hükmünde sapık ve bâtıldır. Onun için vehmetme kuvvetine beden şeytanı adı

vermişlerdir. Zira ki beden kuvvetlerinin tümü, insan aklının hükmü altında

emriyle gitmişlerdir. illa ki, vehmetme insana itaatkâr ve boyun eğici

değildi. Nice ki Rahman'ın meleklerinin tümü, hazreti Adem'e secde

etmişlerdir, ancak iblis ona secde eder değildir. Habib-i Ekrem Sallallahü

Aleyhi ve Sellem hazretleri, hadis-i şerifte0 "Her doğan ki, ana rahminden

dünyaya gelir. Onunla şeytanı beraber doğar," buyurduğu vehmetme

kuvvetinden kinayedir, demişler. İra ki vehmetme kuvveti, yalan söylemekten

ve eşyayı ters gösterip, hile yapmaktan asla hâli kalmaz. Onun tasallutu

oldukta; aklın hükmü kalmaz. Vehmin fehme galebesinden Allah'a sığınırız. Bu

kuvvetin yeri, dimağı tümüdür. Lakin fiilin başlangıcı, orta boşluğun

sonu olmuştur.

Beşincisi hâfıza kuvvetidir. Bu kuvvet levhaya benzer olmuştur. İnsanın

levh-i mahfuzu bilinmiştir. Zira ki iç ve dış hisler, buna her ne şekil ve

suret gelirse, onun nakışı olduğu gibi bu levha üzerinde sâbit olup,

görünmüştür. Mesela iki kimse birbirini bir kere görmüş olsalar, sonra bir

dahi görüşmeseler, elbette birbirini tanıyıp bilirler. Zira ki önce

görüştüğünde, ikisinin de sureti hâfıza kuvvetlerinde resim ve

nakşolunmuştu. Şu halde o evvelki nakş ki, hâfızalarda yazılmıştı. Bu

ikinci kerede yazılan nakşa tatbik olunduğunda, iki nakş uygun gelip, beraber olurlar. Ondan bilir ki, bundan önce bir dahi görüşmüşlerdir. Bu hâfıza kuvveti, hissolunan ve olunmayan suretlerden, vehmetme kuvvetine gelen mânâların hazinesi bulunmuştur. Nitekim hissolunan suretler müşterek hisse gelen mânâların hazinesi hayal bilinmiştir. Bu hıfz, ancak bu kuvvete mahsustur ki, sair kuvvetler bu işten me'yustur. Bu hâfızanın yeri ve filinin başlangıcı, dimağın üç karnından son karnının cüzünün başlangıcıdır. Şu halde hakikatte bu hâfıza kuvveti yazılmış bir levha misalidir. Fikretme kuvveti onu okuyan âlim gibidir. Hayal kuvveti kâtip misalidir, vehmetme kuvveti şeytan gibidir, müşterek his bir deniz misalidir ki, dış nehirler ve iç kaynakların hem toplamı, hem taksim edicisi bulunmuştur. Hemen yukarıda açıklanmıştır. Beden şehrinin sultanı insanî ruh, nefsler ve kuvvetleri onun avanesi bilinmiştir.

NAZM

Tenin şehir oldu canın pâdişahı

Gönlün arş ve dimağın tahtgâhı

Hayalin kâtib hıfzın çü defter

Ulûm-u fikr o defterde musavver

Ases akl ve behimî nefis bîdad

Çü şeytan vâhime aşk oldu cellad

(Tenin şehir oldu, canın onun padişahı. Gönlün arş, dimağın onun tahtgâhıdır. Hayalin kâtib, hıfzın defterdir. Fikrin ilimleri o defterde şekillenmiştir. Polisi akıldır. Hayvanî, adaletsiz nefstir. Vehmetme şeytan gibidir. Aşksa cellat gibidir.)

Beşinci Madde

Hayvanî nefsin insan bedeninde bulunan bu hizmetçilerinden, ahlakın kaynağı olan asabî kuvveti ve şehvanî kuvveti ayrıntılı olarak bildirir.

Ey aziz, malûm olsun ki, anatomi bilginleri demişlerdir ki: Her bir hareket

ki o, muzır def için veya gayre üstünlük için hayvanî nefsten yürekte

meydana gelmiştir; o hareketin ismi gazap kuvveti olmuştur. Bu gazap, o def

ve galebeyi, kendisine şuşul ve rehber kılmıştır. Bunun yeri ve filinin

başlangıcı yürek olmuştur. Gazabın itidali şecaattir ki, onunla öne

alınacak işler, öne alınmıştır. O övülmüş ahlak olup, şeriat ve mürüvvette

makbul bulunmuştur. Gazabın ifratı, tehevürdür ki, onunla öne alınmayacak

iş, öne alınmıştır. O, kötü ahlak bilinmiştir. Gazabın azlığı cübündür.

Onunla öne alınacak işlerden imtina olunmuştur. Bu kötü ahlak, tehevür

gibi bulunmuştur.

Her bir hareket ki, o menfaati çekmek için veya lezzeti istemek için

hayvanî nefsten yürekte bulunmuştur. O harekete şehvet kuvveti denilmiştir.

Bu şehvetin şuşulu ve sanatı o çekme ve isteme bilinmiştir. Bunun dahi

yeri ve filinin başlangıcı yürek fiili bulunmuştur. Bu şehvetin itidali

iffettir ki, onunla şeriat ve mürüvvete uygun olan arzulara girişilmiştir.

Bu iyi ahlak, güzel bulunmuştur. Şehvetin ifratı şerehtir ki, onunla şeriat

ve mürüvvete uygun gelmeyen arzulara girişilmiştir. O kötü ahlak

bulunmuştur. Şehvetin azlığı hamuttur ki, onunla yararlanılması lazım gelen

arzuları edadan kusur olunmuştur. Bu kötü ahlak, onun gibi kötü bilinmiştir.

Şu halde eğer gazap kuvveti ve şehvhi kuvvet, açıklanacak insani nefsin

hükümü altına gelip, köleler gibi her durumda emrine itaatli ve boyun eğici
oldularsa, ikisi dahi itidal bulup, iki iyi ahlak hâsıl olur ki, biri
şecaat, biri iffettir. Gazap ve şehvete üstün ve mâlik olan insânî, nefis,
hür ve olgundur. Eğer iş, aksine dönüp, gazap ve şehvet insani nefsin
üzerine üstün gelip, onu hükümleri altına alıp, köleler gibi kullandırsa,
o zaman gazap ve şehve itidalden kalıp, ikisinden dört kötü ahlak vücuda
gelir ki, onlar: Tehevvür, cübün, şereh ve hamuttur. Nice kötü ahlak, bu
dördünden doğup, çoğalır. Gazap ve şehvete mağlup olan insanî nefis, esir
ve
eksiktir ki, kendini bilmez. Cahildir. Mevla'sından dahi gâfildir.

Çün nefis-i behimî kuluyuz kıl bizi âzad

Kul eyle sana kıl gazab ve şehvete mâlik